

Психологічне вивчення складових становлення моральних якостей в учнів допоміжної школи

У статті розкриті питання психологічного вивчення моральних якостей. Звертається увага на дослідження складових становлення моральних якостей в учнів з розумовою відсталістю.

Ключові слова: психологічне вивчення, моральні якості, учні з розумовою відсталістю.

В статье поднимаются вопросы психологического изучения моральных качеств. Обращается внимание на исследование составных становления моральных качеств у учеников с умственной отсталостью.

Ключевые слова: психологическое изучение, моральные качества, ученики с умственной отсталостью.

Ефективність морального виховання дітей залежить від того, наскільки враховуються особливості їх морального розвитку відповідно до його сутності. Оскільки найважливішим показником морального розвитку є моральні якості, які інтегрують у собі всі інші показники (змістовий, емоційний, поведінковий), то передбачається їх вивчення у дітей, виходячи із відповідних складових їх становлення.

У розробці методики вивчення складових становлення моральних якостей в учнів допоміжної школи варто виходити з того, що моральне виховання полягає у цілеспрямованому моральному розвитку дитини, зокрема формуванні у неї усвідомлених моральних знань, почуттів, навичок і звичок моральної поведінки, у цілому – становлення моральних якостей, оскільки морально виховувати – “означає проектувати поступове формування якостей майбутньої особистості” [2, 380].

На основі моральних якостей здійснюється моральна поведінка. Саме у ній і виявляються якості особистості. Поведінка людини характеризується такими моральними якостями, як доброта, чесність, чуйність, правдивість, колективізм, патріотизм, гуманність, ідейність, дбайливість,

інтернаціоналізм та ін. Найважливішими серед них, як показує аналіз їх змісту, є доброта, чесність, чуйність. Саме вони складають основу розвитку всіх інших якостей.

Так, доброта є провідною якістю, яка визначається як абсолютна загальнолюдська цінність, що вбирає в себе усе моральне. Доброта – це реалізована у вчинках людяність. Чесність є також однією із найважливіших моральних якостей. Вона відображає одну з головних вимог моральності і є базою для становлення принциповості, вірності прийнятим зобов'язанням, суб'єктивного переконання у правоті справи, яка вирішується, відвертості з іншими та із самим собою. Розвиток міжособистісних стосунків у процесі моральної діяльності значною мірою залежить від наявності у суб'єктів саме цієї якості.

Не менш важливою, на наш погляд, є така якість, як чуйність, що характеризує внутрішнє ставлення особистості до оточуючого і передбачає співпереживання з іншими людьми їх радощів, потреб, страждань, бажань тощо; уважне ставлення до їх інтересів, проблем, думок і почуттів; розуміння мотивів їхньої поведінки; тактовне ставлення до їх самолюбства, гордості тощо. Чуйність тісно пов'язана з повагою, скромністю, співчуттям, довірою, великодушністю, благородством, шляхетністю.

Виходячи з цього, запровадження морального виховання передбачає вивчення у дітей визначеної категорії передусім цих найважливіших якостей на основі аналізу всіх визначених складових їх становлення: 1) змістового – знання норм моралі; 2) емоційного – ставлення до норм моралі та моральної поведінки; 3) поведінкового – застосування моральних норм у поведінці. Визначені складові становлення моральних якостей розглядаються нами як показники їх вивчення.

Основоположним показником вивчення моральних якостей є **змістовий**, сформованість якого визначалася на основі характеристик знань дитини про норми моралі. При цьому враховуємо, що “знання – це не тільки сукупність відомостей про щось, а й здатність людей орієнтуватись у системі соціальних стосунків, діяти відповідно до обставин у різних життєвих ситуаціях” [3, 314].

Незважаючи на те, що в літературі існує велика кількість думок щодо параметрів та критеріїв оцінювання знань,

використати їх у повному обсязі та розумінні щодо дітей з обмеженими інтелектуальними можливостями неможливо.

Таблиця 1

Знання, які наявні у дитини щодо відповідної моральної якості

Моральна якість	Знання про моральну якість
Доброта	<ul style="list-style-type: none"> - любов та повага до рідних, близьких; - шанобливе ставлення до вчителів, однолітків; - доброзичливість, нежадібність, готовність поділитися іграшкою (книжкою тощо) з іншими дітьми; - посильна допомога сім'ї, близьким; - прояв любові до навколишнього; - відмінність від інших позитивних моральних якостей (чесність, чуйність тощо); - протилежність негативним моральним якостям (жадібність, злість, грубість, недоброзичливість)
Чесність	<ul style="list-style-type: none"> - вияв правдивості, щирості, відвертості; - вияв звички не брати чужі речі; - добровільне визнання у своїх вчинках; - виконання даних обіцянок; - протилежність моральним якостям негативного характеру (заздрість, нещирість, брехливість, лицемірство); - повага до власного і чужого майна; - відмінність від інших позитивних моральних якостей (доброта, чуйність, товариськість тощо)
Чуйність	<ul style="list-style-type: none"> - виразна емоційна чутливість; - уважне, небайдуже, бережливе ставлення до людей та їх почуттів; - співчуття та співпереживання; - турбота, постійна допомога оточуючим; - зацікавлене, небайдуже ставлення до подій; - відмінність від інших позитивних моральних якостей (доброта, чесність тощо); - протилежність моральним якостям негативного характеру (байдужість, неухважність, емоційна недоброзичливість, егоїстичне ставлення до оточуючих, чванство, емоційна недорозвиненість, егоїзм тощо); - реагування на чужі радість і горе

Йдеться, насамперед, про такі показники, як науковість, системність, глибина тощо. Пов'язано це з питанням визначення доступності змісту навчання в допоміжній школі. Так, основні закони науки, теорії, що містять систему наукових

знань, можуть мати місце у самому елементарному та обмеженому вигляді. Знання учнів допоміжної школи відрізняються зменшеною кількістю фактів, рівнем та глибиною узагальнень. Їх пізнання обмежується уявленнями про оточуючий світ та деякими поняттями без глибокого проникнення у сутність явища.

У зв'язку з цим дослідження змістового показника вивчення моральних якостей здійснювалось на основі таких параметрів, як повнота, адекватність, усвідомленість.

Повнота показує наявність знань щодо усіх наведених вище характеристик моральної якості, ступінь їх деталізованості. Рівнями повноти знань у дітей визначені:

I. Високий: наявність у дитини знань щодо основних характеристик моральної якості, їх деталізованість.

II. Вищий за середній: наявність у дитини знань щодо більшості характеристик моральної якості, їх деталізованість.

III. Середній: наявність у дитини знань про деякі характеристики моральної якості, часткова їх деталізованість.

IV. Нижчий за середній: наявність у дитини фрагментарних знань про моральну якість, часткова їх деталізованість.

V. Низький: знання про моральну якість у дитини відсутні.

Адекватність – правильність трактування моральної якості (категорії) відповідно до її сутності. Рівнями адекватності знань у дітей визначені:

I. Високий: безпомилкове трактування дитиною моральної якості відповідно до її сутності.

II. Вищий за середній: безпомилкове трактування дитиною знайомої моральної категорії відповідно до її сутності.

III. Середній: неточне, часом помилкове трактування дитиною моральної категорії відповідно до її сутності.

IV. Нижчий за середній: неточне, найчастіше помилкове трактування дитиною моральної категорії відповідно до її сутності.

V. Низький: неправильне (або відсутнє) трактування дитиною моральної категорії відповідно до її сутності.

Усвідомленість – розуміння моральної якості (категорії), здатність вербально розкрити її зміст. Рівнями усвідомленості знань у дітей визначені:

I. Високий: розуміння, повнота і адекватність вербалізації сутності моральної категорії.

II. Вищий за середній: розуміння, адекватна, але не повна вербалізація сутності моральної категорії.

III. Середній: розуміння, але недостатньо повна і адекватна вербалізація сутності моральної категорії.

IV. Нижчий за середній: недостатнє розуміння і вербалізація сутності моральної категорії.

V. Низький: відсутність розуміння і вербалізації сутності моральної категорії.

Відповідно, загальний рівень сформованості моральних знань у дітей за визначеними параметрами (повнота, адекватність, усвідомленість) має такі рівні:

I. Високий: наявність у дитини знань щодо основних характеристик моральної якості, їх деталізованість; розуміння, повнота і адекватність розкриття сутності моральної категорії.

II. Вищий за середній: наявність у дитини знань щодо більшості характеристик моральної якості, їх деталізованість; безпомилкове трактування знайомої моральної категорії відповідно до її сутності; розуміння, адекватне, але неповне розкриття сутності моральної категорії.

III. Середній: наявність у дитини знань про деякі характеристики моральної якості, часткова їх деталізованість; точне розуміння, але недостатньо повне і адекватне вербальне розкриття сутності моральної категорії.

IV. Нижчий за середній: наявність у дитини поодиноких знань про моральну якість, часткова деталізованість; недостатнє розуміння і вербалізація сутності моральної категорії.

V. Низький: знання про моральну якість у дитини відсутні, розуміння і вербалізація її сутності також відсутні.

Сформованість емоційного показника вивчення моральних якостей вивчалася за параметрами характеру ставлення до норм моралі (позитивне чи негативне), його стійкості та дієвості.

I. Високий. Активне позитивно-стійке ставлення до норми моралі, яке характеризується повним її прийняттям, зацікавленістю її сутністю, позитивними реакціями на неї.

II. Вищий за середній. Активне, але недостатньо стійке позитивне ставлення до норми моралі. Зацікавленість її сутністю, наявність позитивних реакцій на неї, але часткове її прийняття.

III. Середній. Позитивне, але пасивне і недостатньо стійке ставлення до моральної норми. Відсутність зацікавленості її

сутністю, пасивне і неповне прийняття, наявність позитивних реакцій на моральну норму в процесі її аналізу дорослим.

IV. Нижчий за середній. Пасивне, недостатньо стійке, змінне за характером ставлення до моральної норми. Наявність неадекватних реакцій на неї, незадоволеності.

V. Низький. Активне і стійке негативне ставлення до моральної норми. Повне її неприйняття, наявність бурної негативної реакції на неї, почуття образи.

У дослідженні поведінкового показника вивчення моральних якостей ми виходили з того, що засвоєння моральних норм відбувається у процесі формування навичок і звичок моральної поведінки завдяки використанню різних практичних вправ ситуативного плану. Відповідно до сутності моральних якостей “доброта”, “чесність”, “чуйність” було визначено рівні застосування моральних знань у поведінці за параметрами повноти і стійкості.

Таблиця 2

Рівні застосування моральних знань у поведінці

Рівні	Моральні якості		
	Доброта	Чесність	Чуйність
Високий	Постійно проявляє любов та повагу до рідних, близьких, надає їм посильну допомогу. Проявляє шанобливе ставлення до вчителів, однолітків. Доброзичливий. Постійно ділиться іграшками, речами. Постійно проявляє любов і доброзичливе ставлення до навколишнього	Чесність стала стійкою характеристикою поведінки. Відкритий, щирий, добровільно признає свої провини. Ніколи не бере без дозволу чужі речі, виконує свої обіцянки. Непримиримий до нечесності, відверто висловлює друзям свою думку про них	Виразна емоційна чутливість. Уважно ставиться до чужої радості і горя. Співчуття і співпереживання реально переходять у допомогу іншим
Вищий за середній	Проявляє любов та повагу до рідних, близьких. Ситуативно надає їм посильну допомогу. Поважає лише улюблених	В основному чесний, щирий, відвертий з близькими людьми, проявляє нетерпимість до нещирості. Іноді	Переважає яскраво виразна позитивна спрямованість на оточуючих людей та події

	вчителів. Завжди доброзичливо ставиться до друзів, допомагає знайомим. Ділиться своїми речами в залежності від настрою. Проявляє любов, доброзичливе ставлення до навколишнього	допускає порушення моральних правил поведінки, відчуваючи при цьому докори сумління. Як правило, зізнається у своїх провинах. Виконує обіцянки, але необхідний постійних зовнішній контроль	Співчуває і співпереживає рідним, близьким, товаришам, прагне допомогти їм
Середній	Проявляє любов та повагу лише до рідних або друзів. Ділиться своїми речами в залежності від настрою чи на прохання товаришів. У певних ситуаціях проявляє доброзичливість. Піклується про навколишніх лише після нагадування дорослих	Чесність не завжди є звичною характеристикою, проявом поведінки, проявляється ситуативно. Іноді порушує поведінку, знаходячи при цьому виправдання своїм діям, не вважає для себе обов'язком виконувати дані обіцянки. У своїх негативних вчинках зізнається лише тоді, коли знає, що не буде покараним	Переважає позитивна спрямованість на рідних, близьких, на сприйняття і співпереживання їх емоцій і почуттів. Іноді виявляється прагнення допомогти їм. До інших людей може бути байдужим, неухважним
Нижчий за середній	Проявляє любов до людей, якщо вони задовольняють його потреби та інтереси. Ділиться речами після прохання та умовлянь. Прагматично доброзичливий. До навколишнього ставиться байдуже	Чесність проявляється ситуативно. Часто і безпідставно порушує правила поведінки, рідко виконує обіцянки. Не зізнається у своїх негативних вчинках	Реакції на переживання людей уповільнені чи швидко проходять, виявляються у формі співчуття, а не дії. Домінує пасивне, неухважне ставлення до людей
Низький	Байдужий до потреб інших людей. Жадібний,	Характеризується корисливою поведінкою.	Байдужий до радості і горя інших

	брутальний, недобррозичливий. Інколи проявляє асоціальне ставлення до навколишнього	Проявляє заздрість, лицемірство, говорить неправду, не відчуваючи при цьому докорів сумління, нещирий, не зізнається у своїх провинах, приховує їх, або незаслужено звинувачує товаришів	Часто властива емоційна недорозвиненість. Проявляє риси егоїстичного ставлення до інших
--	---	--	---

На основі цих рівнів були визначені й загальні рівні застосування моральних знань у поведінці, в основу яких покладено зміст усіх досліджуваних моральних якостей – доброта, чесність, чуйність. В основу цих рівнів покладено також рівні та підходи до діагностики моральної вихованості молодших школярів, визначені Л.І. Євграфовою, В.А. Киричок, І.В. Яворською [1, 189-196]. Але їх зміст доповнено і розширено відповідно до завдань проведеного дослідження та адаптовано до особливостей і можливостей розумово відсталих дітей (табл. 3.)

Таблиця 3

Загальні рівні застосування моральних знань у поведінці

Рівні	
Високий	Постійно проявляє любов та повагу до рідних, близьких, надає їм посильну допомогу. Проявляє поважливе та шанобливе ставлення до вчителів. Доброзичливий. Постійно ділиться іграшками, речами. Проявляє любов, доброзичливе ставлення до навколишнього. Чесність стала стійкою характеристикою поведінки. Відвертий, щирий, добровільно признає свої провини. Не бере без дозволу чужі речі, виконує свої обіцянки. Непримиримий до нечесності, відверто висловлює друзям свою думку про них. Виразна емоційна чутливість. Уважно ставиться до чужих радості і горя. Співчуття і співпереживання реально переходять в допомогу іншому
Вищий за середній	Проявляє любов та повагу до рідних, близьких. Ситуативно надає їм посильну допомогу. Поважає лише улюблених вчителів. Завжди доброзичливо ставиться до друзів, допомагає знайомим. Ділиться своїми речами в залежності від настрою. Проявляє любов, доброзичливе ставлення до навколишнього. В основному чесний, щирий, відвертий з іншими людьми, виявляє нетерпимість до нещирості. Іноді допускає порушення

	моральних правил поведінки, відчуваючи при цьому докори сумління. Як правило, зізнається у своїх провинах. Виконує обіцянки, але необхідний постійний зовнішній контроль. Переважає виразна позитивна спрямованість на оточуючих людей та події. Співчуває та співпереживає рідним, близьким, товаришам, прагне допомогти їм
Середній	Проявляє любов і повагу лише рідним та друзям. Ділиться своїми речами залежно від настрою чи на прохання товаришів. У певних ситуаціях виявляє доброзичливість. Піклується про навколишнє після нагадування дорослих. Чесність проявляється ситуативно. Іноді порушує поведінку, знаходячи при цьому виправдання своїм діям, не вважає для себе обов'язком виконувати обіцянки. У своїх негативних вчинках зізнається лише тоді, коли знає, що не буде покараним. Переважає позитивна спрямованість на рідних і близьких, на сприйняття і співпереживання їх емоцій і почуттів. Іноді надає їм допомогу. До інших людей може бути байдужим, неухважним
Нижчий за середній	Проявляє любов до людей, якщо вони задовольняють його потреби та інтереси. Ділиться речами після прохання та умовлянь. Прагматично доброзичливий. До навколишнього ставиться байдуже. Чесність виявляється ситуативно. Часто безпідставно порушує поведінку, рідко виконує обіцянки. Не зізнається у своїх негативних вчинках. Реакції на переживання людей уповільнені чи швидко проходять, проявляються у формі співчуття, а не дії. Домінує пасивне, неухважне ставлення до людей
Низький	Байдужий до потреб інших людей. Жадібний, брутальний, недоброзичливий. Іноколи проявляє асоціальне ставлення до навколишнього. Характеризується корисливою поведінкою. Проявляє лицемірство, говорить неправду, не відчуває при цьому докорів сумління, нещирий, не зізнається у своїх провинах, приховує їх, або незаслужено звинувачує товаришів. Байдужий до горя і радості інших. Часто проявляється емоційна недоброзичливість. Проявляє егоїстичне ставлення до інших

Отже, методика вивчення моральних якостей (доброта, чесність, чуйність) у розумово відсталих дітей передбачала їх вивчення за показниками, які відповідають змістовому, емоційному, поведінковому компонентам морального розвитку, а саме: знання про норми моралі, ставлення до них, застосування їх у поведінці.

Список використаних джерел

1. Бех І.Д. Від волі до особистості. – К.: Україна – Віта, 1995. – 202 с.

2. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес та психічний розвиток особистості. – К.: Радянська школа, 1989. – 420 с.
3. Загальна психологія: курс лекцій / авт. О. Скрипченко та ін. – К., 1997. – 436 с.

The questions of psychological study of moral qualities are revealed in the article. The author of the article pays attention to the research of constituents of becoming of moral qualities at mentally retarded pupils.

Key words: psychological study, moral qualities, mentally retarded pupils.

Отримано: 05.03.2009

УДК 159.922.762

О.В. Гаврилов

Розумова відсталість як психолого-педагогічна проблема

У статті зроблена коротка характеристика особливостей психічного розвитку розумово відсталих дітей прогресивної та непрогресивної груп.

Ключові слова: розумова відсталість, олігофренія, деменція.

В статье дана краткая характеристика особенностей психического развития умственно отсталых детей прогрессивной и непрогрессивной групп.

Ключевые слова: умственная отсталость, олигофрения, деменция.

Розумово відсталі діти утворюють дві досить різноманітні групи, стійке інтелектуальне порушення яких обумовлюється олігофренією або дементними патологіями.

Під олігофренією (від грецького *oligos* – малий, незначний, *phren* – розум) розуміють групи збірних стійких не прогресуючих патологічних станів з різною етіологією, але які об'єднуються за подібністю основної, головної клінічної картини спадкової, вродженої або набутої розумової відсталості, яка виражається загальним психічним недорозвитком з перевагою інтелек-